

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษากระบวนการทางสังคมและทางการเมือง ในการเรียกร้องสิทธิที่ดินทำกินของชาวบ้านตำบลศรีเตี้ย อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดลำพูน ในครั้งนี้ ได้ดำเนินการวิจัยและเก็บรวบรวมข้อมูลได้ดังนี้

1. การเตรียมตัวของผู้วิจัย
2. การเข้าสนามและการเก็บรวบรวมข้อมูล
3. การวิเคราะห์ข้อมูล

การเตรียมตัวของผู้วิจัย

ก่อนเข้าสู่ชุมชนที่จะดำเนินการศึกษาวิจัยตามกระบวนการและขั้นตอนตามระเบียบวิธีวิจัย ผู้วิจัยได้มีการเตรียมตัวในด้านความรู้และการเตรียมตัวที่จะเข้าไปศึกษาชุมชน ดังนี้

1. การเตรียมความพร้อมด้านความรู้ความสามารถในการศึกษาวิจัย หรือความพร้อมทางวิชาการโดยศึกษาหาความรู้จากเอกสาร ตำราต่าง ๆ เกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากห้องสมุดต่าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางในการทำการวิจัย รวมทั้งพูดคุยแลกเปลี่ยนทัศนะกับผู้ที่มีประสบการณ์ และปรึกษาหารือขอคำแนะนำจากอาจารย์ที่ปรึกษาและอาจารย์ท่านอื่น ๆ
2. การเตรียมความพร้อมในการที่จะไปศึกษาชุมชน เช่น เครื่องมือเครื่องใช้อุปกรณ์ต่าง ๆ ในการศึกษาวิจัย ได้แก่กระดาษสำหรับจดบันทึกของผู้วิจัยเอง เป็นกระดาษโรเนียวธรรมดานำมาขีดเส้นหัวกระดาษเพื่อใช้สำหรับบันทึกว่าสัมภาษณ์ สังเกตใคร กิจกรรมอะไร เมื่อใด ประเด็นอะไร พร้อมทั้งเขียนหมายเลขกำกับไว้ เพื่อใช้อ้างอิงในขั้นของการแยกแยกข้อมูลเป็นหมวดหมู่ต่อไป ในขั้นแรกนี้จะเป็นการบันทึกประจำวัน ที่มีข้อมูลปะปนกันทุกประเด็นที่พบหรือสังเกตเห็นขณะที่เข้าไปเก็บข้อมูลและข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ในขั้นที่สองข้อมูลเป็นหมวดหมู่มากขึ้น เพราะผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลที่เป็นประเด็นเดียวกันมาไว้ด้วยกัน จากนั้นเป็นขั้นที่สามสุดท้าย จะเป็นการวิเคราะห์โดยนำความคิดเห็นใส่บ้างเล็กน้อยและเรียบเรียงเป็นคำพูดของผู้วิจัยเอง รูปแบบของกระดาษบันทึกก็เป็นแบบเดิมนอกจากกระดาษบันทึกสำหรับผู้วิจัยเองแล้ว ผู้วิจัยใช้กระดาษสีแผ่นใหญ่พร้อมสีเมจิกสำหรับชาวบ้านช่วยวาดแผนที่ทางกายภาพและทางสังคมของชุมชนในขั้นของการศึกษาหาข้อมูลทั่วไป

3. กำหนดกรอบแนวคิดและประเด็นที่จะศึกษาอย่างกว้าง ๆ โดยสร้างแบบ
สัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง ตามประเด็นดังนี้

3.1 ลักษณะทางสังคมและลักษณะกายภาพของชุมชน

3.2 ลักษณะและวิธีการปรับตัวของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต 3 ด้านในช่วง
10 ปีที่ผ่านมา คือ

3.2.1 ด้านการผลิต ได้แก่ อาชีพ รูปแบบการผลิต เทคโนโลยี แรงงาน
ทุนการแลกเปลี่ยนและการขาย เป็นต้น

3.2.2 ด้านความเชื่อ ได้แก่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรม ความ
เชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นต้น

3.2.3 ด้านความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชน ได้แก่ ระบบครอบครัว
ระบบ เครือญาติ ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับชุมชน สถาบันต่าง ๆ เป็นต้น

3.3 เจือใจและองค์ประกอบทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัว ได้แก่

3.3.1 เจือใจภายนอก เช่น การเจริญทางด้านเทคโนโลยี ถนน

3.3.2 สาธารณูปโภคต่าง ๆ การขยายตัวของเมือง การพัฒนาและ
นโยบายของรัฐบาล เป็นต้น

3.3.2 เจือใจภายใน เช่น ผู้นำ กลุ่ม องค์กร เครือข่ายทางสังคม
 เป็นต้น

4. ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารที่เกี่ยวข้องจากหน่วยงานของรัฐ ได้แก่ แบบ
สำรวจข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้านของคณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ (กชช. 2 ค.)
ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ. 1) สำเนาทะเบียนบ้าน ข้อมูลทางด้านการเกษตรของ
สำนักงานเกษตรอำเภอ ทั้งในอดีตและปัจจุบันตลอดจนพูดคุยกับเจ้าหน้าที่และบุคคลภายใน
นอกชุมชน เป็นต้น

นอกจากกรอบความคิด และประเด็นที่ผู้วิจัยกำหนดไว้คร่าว ๆ เป็นการเตรียมตัว
ก่อนที่จะเข้าไปเก็บข้อมูลในสนาม ผู้วิจัยได้ค้นคว้า ศึกษาเอกสาร ทฤษฎีต่าง ๆ และทำความเข้าใจ
เข้าใจเกี่ยวกับเรื่องที่จะศึกษามาตลอดระยะเวลาที่เรียนในห้องเรียน ศึกษาประวัติชุมชน
เบื้องต้นพอสมควร และยังได้เตรียมพร้อมในเรื่องของภาษาที่เป็นภาษาล้านนาหรือที่เรียกว่า
"คำเมือง" เพราะภาษาที่ผู้วิจัยใช้ไม่เป็นภาษาเดียวกับที่ใช้สนาม การเตรียมตัวในขั้นแรกโดย
การขอให้เพื่อน ๆ ที่เป็นคนท้องถิ่นภาคเหนือและคนอื่นที่รู้จัก พูด สนทนากับผู้วิจัยเป็นภาษา
คำเมือง พร้อมกันนั้น ผู้วิจัยก็ฝึกหัดพูดไปพร้อม ๆ กันด้วย โดยเฉพาะคำที่เป็นศัพท์เฉพาะที่

ใช้เรียกชื่อสัตว์สิ่งของต่าง ๆ บางครั้งผู้วิจัยจำเป็นต้องจดบันทึกไว้กันลืมเพราะมีมาก นอกจากนั้น ยังได้หาพิมพ์หนังสือที่เกี่ยวกับนิทาน นิยาย สำนวน เรื่องเล่าต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับภาคเหนือมาให้อ่านประกอบด้วย ทำให้ผู้วิจัย ลดความกังวลใจในเรื่องของการสื่อสารลงไปได้มากทีเดียว

การเข้าสนามและการเก็บรวบรวมข้อมูล

1. การสร้างความสัมพันธ์
2. การหาผู้ให้ข้อมูลหลัก
3. การเก็บข้อมูล
4. การตรวจสอบข้อมูล

ผู้วิจัยมีความเข้าใจและตระหนักอยู่เสมอว่าการเข้าสนามอย่างถูกต้อง การกำหนดบทบาทที่เหมาะสมของนักวิจัยที่อยู่ในสนาม และการสร้างความไว้วางใจให้เกิดในหมู่ชาวบ้านเป็นเรื่องสำคัญของการดำเนินการวิจัยในขั้นต่อไป โดยเฉพาะการเก็บข้อมูล (สุภางศ์ จันทวานิช, 2536, หน้า 87) การเข้าสนามเริ่มตั้งแต่การเลือกสนามในการทำงานวิจัยชุมชน โดยผู้วิจัยทำการเลือกให้สอดคล้องกับเงื่อนไขและสิ่งที่น่าสนใจที่ตนเองจะศึกษา และพิจารณาดูแล้ว ในระดับหนึ่งว่าชุมชนแห่งนี้สามารถตอบโจทย์ปัญหาที่ผู้วิจัยอยากรู้ได้ การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้วางบทบาทและเก็บรวบรวมข้อมูลในชุมชนด้วยตัวเอง โดยวางแผนในการดำเนินงานตามขั้นตอน ดังนี้

1. การสร้างความสัมพันธ์

การสร้างความสัมพันธ์คุ้นเคยและไว้วางใจของชาวบ้านต่อตัวผู้วิจัยเป็นเรื่องสำคัญของการดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งจะทำให้ได้ข้อมูลที่เจาะลึกไม่บิดเบือน ความจริง และน่าเชื่อถือมากที่สุด ผู้วิจัยจึงให้ความสำคัญในขั้นตอนของการสร้างความสัมพันธ์คุ้นเคยนี้มาก การเข้าสู่ชุมชนและแนะนำของผู้วิจัยในระหว่างการวิจัยในครั้งแรก โดยการนำพาของเพื่อนนักศึกษา ที่เป็นเพื่อนร่วมสถาบันกับผู้วิจัย ซึ่งเป็นผู้ที่เคยร่วมกิจกรรมและเคยอาศัยอยู่ในชุมชนนี้เป็นเวลาประมาณ 6 - 7 เดือน จึงรู้จักและคุ้นเคยกับชุมชนพอสมควร การแนะนำตัวกับผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านผู้วิจัยกำหนดสถานภาพและบทบาทของนักศึกษาที่เป็นครูมาแล้วและมาศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มีความต้องการที่จะเข้ามาทำการศึกษาชุมชนเกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชุมชน จากการแนะนำตัวในฐานะนักศึกษาและเป็นครูด้วยนั้น ทำให้ชาวบ้านมีความไว้วางใจ และคุ้นเคย

กับผู้วิจัยเร็วขึ้นการสร้างความสัมพันธ์และทำความรู้จักกับชาวบ้านในช่วงแรกนี้ ผู้ใหญ่บ้านจะเป็นผู้นำทำทางไปทำความรู้จักกับสมาชิกในหมู่บ้านที่เป็นบ้านใกล้เรือนเคียงในวงญาติก่อน โดยเฉพาะผู้อาวุโสซึ่งผู้วิจัยได้สัมผัสพูดคุยกับคนกลุ่มนี้แล้วมีความรู้สึกว่าเป็นกลุ่มที่พูดคุยกันง่าย เมื่อเริ่มรู้จักสนิทสนมกับชาวบ้านมากขึ้นก็ขอร้องไห้บุคคลอื่นช่วยนำพาไปรู้จักชาวบ้านอื่น ๆ ต่อกันไปเรื่อย ๆ เพื่อต้องการให้รู้จักกับชาวบ้านมากขึ้นก็ขอร้องไห้บุคคลอื่นชวนนำพาไปรู้จักชาวบ้านอื่น ๆ ต่อกันไปเรื่อย ๆ เพื่อต้องการให้รู้จักกับสมาชิกในชุมชนได้ทั่วถึงทุกกลุ่ม ทุกเพศ ทุกวัย การสร้างความสัมพันธ์คุ้นเคยเป็นไปด้วยดี ใช้เวลานานประมาณ 2 เดือน ในขั้นนี้ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า นอกจากตัวผู้วิจัยเองต้องการทำความรู้จักกับชาวบ้านแล้ว ชาวบ้านเองก็มีการซักถามถึงประวัติส่วนตัวของผู้วิจัยเช่นเดียวกัน การพูดคุยจึงเป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และชีวิตความเป็นอยู่กันด้วย

ในขั้นตอนของการสร้างความสัมพันธ์ ผู้วิจัยต้องระมัดระวังตัวในเรื่องที่ชาวบ้านอาจเข้าใจผิด 3 ประเด็นด้วยกันคือ ประเด็นแรกอยู่ในช่วงของการหาเสียงใกล้เลือกตั้งสมาชิกสภา ผู้แทนราษฎร ชาวบ้านบางคนอาจสงสัย คิดว่าผู้วิจัยเป็นองค์กรกลางที่เข้ามาหาข้อมูล สังเกตการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประเด็นที่สอง ชาวบ้านอาจเข้าใจว่าเป็นเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานทางราชการที่เข้ามาสำรวจข้อมูลหมู่บ้านเพื่อนำไปทำแผนพัฒนาตามที่ได้ประกาศทางวิทยุ ซึ่งจะสุ่มเฉพาะบางหมู่บ้านเท่านั้น ขอให้ชาวบ้านให้ความร่วมมือด้วยถ้าหากมีเจ้าหน้าที่ดังกล่าวเข้ามาสอบถาม ประเด็นสุดท้ายคือเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน 3 คน เข้าไปสัมภาษณ์ชาวบ้านเกี่ยวกับการซื้อขายที่ดินภายในหมู่บ้าน โดยที่ชาวบ้านไม่ทราบว่าจะเอาข้อมูลนั้นไปทำอะไร ผู้วิจัยได้แก้ปัญหาเพื่อป้องกันการเข้าใจผิดโดยชี้แจงบอกวัตถุประสงค์ของการเข้ามาศึกษาชุมชนในครั้งนี้อยู่ในฐานะนักศึกษาที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับทั้ง 3 ประเด็นที่กล่าวมาแล้ว และพยายามหลีกเลี่ยงคำถามและพูดคุยเกี่ยวกับการเมือง การเลือกตั้งหรือการซื้อขายที่ดินของชาวบ้านในช่วงนั้น เมื่อผ่านพ้นเหตุการณ์และชาวบ้านเริ่มรู้จักผู้วิจัยมากขึ้น แล้วการสนทนาพูดคุยก็เป็นไปตามปกติ ไม่ต้องระมัดระวังมากนัก

การสร้างความสัมพันธ์ได้กระทำพร้อม ๆ กับการสังเกตและสำรวจข้อมูลพื้นฐานที่เป็นบริบททั้งทางด้านกายภาพและทางด้านสังคมของชุมชน เช่น ลักษณะทั่วไป ประวัติชุมชน ประชากร อาชีพ การทำมาหากิน กลุ่ม องค์กร ความสัมพันธ์ในกลุ่ม เป็นต้น การสร้างความสัมพันธ์ที่น่าจะได้ผลคืออย่างหนึ่งคือ การที่ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน เป็นต้นว่า การเข้าร่วมงานแข่งขันกีฬา นักเรียนกับผู้ปกครองนักเรียน การร่วม

พิธีงานศพลงแขกเกี่ยวข้าวในทุ่งนา ทำให้ผู้วิจัยมีโอกาสได้สนทนาพูดคุยกับชาวบ้านในกลุ่มนี้อย่างใกล้ชิดและเพิ่มความ เป็นกันเองมากขึ้น

ในระยะเวลาของการสร้างความสัมพันธ์นี้ ผู้วิจัยพยายามทำตัวให้ชาวบ้านมีความรู้สึก ว่า ผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนโดยการเข้าไปพักค้างในชุมชนบ่อย ๆ โอกาสที่จะได้ร่วม กิจกรรมกับชาวบ้านมีมากขึ้น การปรากฏตัวในงานบุญประเพณีต่าง ๆ และร่วมกิจกรรมกับ ชาวบ้านทำให้ ผู้วิจัย และชาวบ้านมีโอกาสทำความรู้จักกันได้มากขึ้น และชาวบ้านจะเพิ่ม ความสนิทสนมต่อตัวผู้วิจัยมากยิ่งขึ้น ในกรณีที่ผู้วิจัยให้ความสนใจในสิ่งที่เขากระทำอยู่ โดยเฉพาะการช่วยกันจัดเตรียมสิ่งของที่จะนำไปทำบุญร่วมกันที่วัด

2. การหาผู้ให้ข้อมูลหลัก

ในขั้นตอนของการสร้างความสัมพันธ์คุ้นเคยที่ผ่านมานั้น นอกจากการสังเกต การสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลพื้นฐานไปบ้างแล้ว ผู้วิจัยยังได้เลือกหาผู้ที่น่าจะให้ข้อมูลที่ลึกได้ ไว้ด้วยโดยผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่ม ของผู้ให้ข้อมูลหลักและลักษณะกลุ่ม และประเด็นที่ต้องการ ศึกษา ได้แก่ ผู้สูงอายุ วัยผู้ใหญ่ วัยรุ่น ทั้งที่มีฐานะดี ปานกลาง และต่ำ ผู้ให้ข้อมูลหลักบางคน จะมี 2 สถานะเช่น ผู้สูงอายุที่มีฐานะดี นอกจากนั้น ยังมีบุคคลที่เป็นผู้นำที่เป็นทางการและ ที่ไม่เป็น ทางการ ผู้ให้ข้อมูลหลักในแต่ละกลุ่มผู้วิจัยเลือกไว้ประมาณ กลุ่มละ 2 - 3 คน รวมแล้วผู้ให้ข้อมูลหลักประมาณ 15 คน เพื่อใช้ในการตรวจสอบข้อมูลว่าเชื่อถือได้หรือไม่ ข้อมูลตรงกันหรือเปล่า การหาผู้ให้ข้อมูลหลัก ผู้วิจัยใช้วิธีการพูดคุยและซักถามต่อ ๆ กัน เช่น ถามบุคคลในชุมชนว่า ถ้าต้องการคุยเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชุมชนควรจะคุย กับใครหรือต้องการรู้ว่าใครเป็นผู้นำในด้านใดก็ถามชาวบ้าน ชาวบ้านจะแนะนำชื่อบุคคลที่ ตนเห็นว่าเหมาะสมที่จะคุยเรื่องนั้น ๆ ให้เอง ผู้วิจัยก็สามารถหาต่อไปได้อีกโดยการถาม ต่อ ๆ กันไป บุคคลที่ชาวบ้านเอ่ยชื่อซ้ำกันมากที่สุดจะเป็นจุดเริ่มต้นที่จะสัมภาษณ์ได้ดี อย่างไรก็ตามผู้วิจัยต้องสังเกตว่า จากการพูดคุยกับผู้ที่ต้องการจะให้เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักนั้นจะต้อง เป็นผู้ที่รู้จักคิดกล้าแสดงความคิดเห็น สามารถอธิบายหรือสรุปข้อมูลบางประการขึ้นมาได้ มากกว่าเป็นการบอกเล่ากระบวนการหรือขั้นตอนของเหตุการณ์อย่างที่ชาวบ้านทั่ว ๆ ไป กระทำ ผู้วิจัยเห็นด้วยกับ สุกางค์ จันทวานิช (2536, หน้า 100) ในข้อที่ว่าผู้ให้ข้อมูลหลัก บางครั้งจะเป็นคนสองโลกหรือสองวัฒนธรรม กล่าวคือ เป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรม ของตนกับโลกภายนอก จึงเกิดมิติของการเปรียบเทียบและการรับรู้ระดับกว้างขึ้นกว่าคนอื่น เมื่อผู้วิจัยค้นหาผู้ให้ข้อมูลหลักได้แล้ว ก็จะดำเนินการสัมภาษณ์พูดคุยเพื่อเก็บข้อมูลตาม

ประเด็นต่อไปและผู้วิจัยก็ให้ความสำคัญแก่บุคคลอื่น ๆ ในชุมชน พุดคุยและร่วมกิจกรรมด้วย เมื่อมีโอกาสเนื่องจากในบางครั้งข้อมูลก็ได้มาจากคนอื่น ๆ ด้วยก็มี

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แบ่งข้อมูลออกเป็น 2 ส่วน คือ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับบริบททางกายภาพ บริบททางสังคมของชุมชนและข้อมูลเจาะลึกตามประเด็นการปรับตัว ข้อมูลจะได้จากการสังเกตทั้งแบบที่มีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการหรือกึ่งทางการกับแบบไม่เป็นทางการ และข้อมูลที่เป็นเอกสาร

การเก็บข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชน เป็นการเก็บข้อมูลเพื่อความเข้าใจชุมชน ผู้วิจัยจึงเริ่มต้นที่การเข้าใจสภาพพื้นที่และการตั้งถิ่นฐานของชุมชนก่อน โดยศึกษาลักษณะที่ตั้งของชุมชน เช่น การคมนาคมติดต่อกับชุมชนอื่น ลักษณะทางกายภาพอื่น ๆ ของชุมชน เช่น สภาพบ้านเรือนและรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะของทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ และภูมิอากาศตลอดจนปริมาณน้ำฝน เป็นต้น เพราะข้อมูลเหล่านี้จะเป็นความรู้พื้นฐานช่วยให้เข้าใจระบบการผลิต เศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของชุมชนให้ชัดเจนขึ้น เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้เป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีพของสังคมหมู่บ้าน โดยผู้วิจัยได้ศึกษาจาก กชช. 2 ค. และศึกษาจากรายงานข้อมูลระดับตำบลของพัฒนาการ นอกจากนั้นยังได้สอบถามพุดคุยกับสมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะผู้อาวุโสที่อาศัยอยู่ในชุมชน ตำบลศรีเตี้ยนี้มานานแล้ว ผู้ใหญ่บ้าน พระ พัฒนาการ เกษตรตำบลและพุดคุยกับครูในโรงเรียนใกล้เคียงกับชุมชนตำบลศรีเตี้ย

การเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสภาพกายภาพของชุมชน ผู้วิจัยได้ทำในระยะแรก ๆ ของการเข้าไปเก็บข้อมูล เพราะวาระยะแรกผู้วิจัยต้องอาศัยเวลาทำความเข้าใจกับสมาชิกของชุมชนก่อน จึงยังไม่อาจจะเริ่มต้นถามคำถามที่ต้องการได้ก็ใช้เวลาไปในการศึกษาพื้นที่และบุคคลประกอบกับข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ก็เป็นความรู้พื้นฐานในการเข้าใจชุมชน บุคคลที่ให้ข้อมูลได้ดีมีทั้ง ผู้สูงอายุ ผู้ใหญ่และเด็กวัยรุ่น ผู้วิจัยได้ให้ชาวบ้านช่วยวาดแผนที่หมู่บ้านให้ด้วยว่า สถานที่สำคัญต่าง ๆ ของหมู่บ้านตั้งอยู่ที่ใด พร้อมทั้งจัดบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน สภาพการตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยพื้นที่ที่ใช้ในการเพาะปลูกหรือสภาพของดิน น้ำ และยังแสดงเส้นทางคมนาคม แหล่งน้ำ ศูนย์กลางทางสังคม เช่น วัด โรงเรียน ตลาด เป็นต้น พร้อมทั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาเกี่ยวกับลักษณะโครงสร้างพื้นฐานทางการศึกษาและสาธารณสุขปกคของชุมชนด้วย ในด้านของข้อมูลประวัติความเป็นมาของชุมชน ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ชาวบ้านโดยเฉพาะผู้อาวุโสที่อาศัยอยู่ในชุมชนนี้มานานเป็นผู้ที่มี

ความจำดีและสนใจเรื่องราวประวัติของชุมชนตัวเอง ศึกษาจากเอกสารของทางเกษตรอำเภอ บ้านโง่งมาปะติดปะต่อกันเพื่อให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

สำหรับการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจ การใช้ทรัพยากรที่ดิน ระบบการผลิต ความเชื่อ ความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชน การแลกเปลี่ยนและการบริโภคนั้นเป็นการทำให้เห็นภาพการดำรงชีพหรือทำมาหากินของคนในชุมชนและเป็นพื้นฐานถึงความเข้าใจ การรวมกลุ่มของคนในชุมชน และการปรับตัวด้วย ข้อมูลส่วนใหญ่ได้มาจากการสัมภาษณ์ ทั้งอย่างเป็นทางการและกึ่งทางการ การสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม เช่น ผู้วิจัยได้ร่วมประเพณี พิธีกรรมกับชาวบ้านในชุมชน ได้แก่ การร่วมประเพณีทำบุญ การร่วมในพิธีงานศพและพิธีกรรมทางศาสนา เครื่องมือที่ใช้บางครั้งก็เป็นเทปบันทึกเสียง แต่ส่วนใหญ่จะเป็นตัวผู้วิจัยจดบันทึกเอง การสัมภาษณ์ทั้งผู้ให้ข้อมูลหลักที่เลือกไว้และผู้ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน เช่น ครูในชุมชนใกล้เคียง เป็นต้น การสังเกต การสัมภาษณ์ และการจดบันทึก เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่ต้องการผู้วิจัยมี รายละเอียดดังนี้

การสังเกต

ผู้วิจัยทำการสังเกตสภาพความเป็นอยู่ วิธีการดำเนินชีวิต การอุปโภคบริโภคของ ชาวบ้าน การนอนพักค้างในชุมชนสามารถสังเกตเห็นวิธีการดำเนินชีวิตในแต่ละวันของสมาชิกได้ชัดเจนยิ่งขึ้นการสังเกตส่วนใหญ่จะสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมและผู้วิจัยพยายามหาโอกาสเข้าไปสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมโดยตรง เช่น ทำให้ทราบถึงวิถีการผลิตเทคโนโลยีต่าง ๆ และสิ่งอื่น ๆ ที่ได้จากการสนทนาพูดคุยขณะทำงานและหยุดพักผ่อน การสังเกตแบบมีส่วนร่วมที่ผู้วิจัยมีโอกาสทำได้บ่อยคือ การร่วมทำบุญ การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อเนื่องในโอกาสและวันสำคัญ ต่าง ๆ ทั้งที่เกี่ยวข้องกับวิถีการผลิตและศาสนา ตลอดจนการเข้าร่วมสังเกตการณ์ การประชุมชาวบ้าน ประชุมคณะกรรมการหมู่บ้าน กิจกรรมต่าง ๆ ในโรงเรียน เช่น การแข่งขันกีฬา ตลอดจนการสังเกตความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่มต่าง ๆ เช่น กลุ่มเครือญาติ กลุ่มอาชีพ กลุ่มวัยรุ่น เป็นต้น สังเกตดูว่าใครในชุมชนที่มักจะมารวมกลุ่มกันเพื่อทำอะไร การสังเกตนี้ผู้วิจัยได้กระทำร่วมกับกระบวนการซักถามและจดบันทึกด้วย

การสัมภาษณ์

ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์บุคคลในกลุ่มที่จะศึกษา ตามประเด็นที่วางไว้ การสัมภาษณ์ จะมีลักษณะเป็นการพูดคุยแลกเปลี่ยนอย่างไม่เป็นทางการ เพื่อต้องการมิให้ผู้ถูกสัมภาษณ์รู้สึกอึดอัดการใช้คำถามก็มีลักษณะง่าย ๆ ก่อน และผู้วิจัยต้องสังเกตดูว่า ถ้า

หากข้อมูลบางอย่างที่ผู้ถูกสัมภาษณ์ไม่ต้องการตอบหรือไม่เต็มใจจะตอบก็ไม่ค้นหาคำตอบ จะข้ามไป เมื่อผู้ถูกสัมภาษณ์รู้สึกเบื่อก็จะไม่สัมภาษณ์ต่อ ต้องสังเกตว่าผู้ที่เราสัมภาษณ์นั้น พร้อมที่จะคุยหรือให้ข้อมูลหรือไม่ การสัมภาษณ์เกี่ยวกับเรื่องทั่ว ๆ ไป ส่วนใหญ่ผู้วิจัยจะพูดคุยกันเป็นลักษณะกลุ่มสมาชิกหลาย ๆ คน ช่วยกันแสดงความคิดเห็นแล้วผู้วิจัยก็พยายามจับประเด็นแล้วกลับไปออกมาฉบับที่แยกตามประเด็นหลังจากการสัมภาษณ์ในครั้งนั้นสิ้นสุดลง บางครั้งผู้วิจัยก็ทำการจดบันทึกต่อหน้าผู้ถูกสัมภาษณ์ ถ้าหากเห็นว่าสนิทสนมและไว้วางใจกันพอสมควรแล้วการสัมภาษณ์ตามประเด็นที่ ผู้วิจัยต้องการนั้นผู้วิจัยมักจะเลือกหาโอกาสและสถานที่ที่เหมาะสม เช่น ในเรื่องเกี่ยวกับวิธีการผลิต ก็ไปสัมภาษณ์ชาวบ้านในช่วงที่ชาวบ้านมีการผลิต คือ ตั้งแต่ปลูก การดูแลรักษา ตลอดจนถึงการเก็บเกี่ยวผลผลิตในกลุ่มของสมาชิกที่ประกอบอาชีพรับจ้างทำหัตถกรรมในหมู่บ้านก็จะไปนั่งคุยขณะที่ชาวบ้านทำงานกันเป็นกลุ่ม ๆ ซึ่งก็มีหลายกลุ่ม ในประเด็นเกี่ยวกับผลผลิต สัมภาษณ์ชาวบ้านในช่วงที่ชาวบ้านมีการผลิตคือ ตั้งแต่ปลูก การดูแลรักษา ตลอดจนถึงการเก็บเกี่ยวผลผลิตในกลุ่มของสมาชิกที่ประกอบอาชีพรับจ้างทำหัตถกรรมในหมู่บ้าน ก็จะไปนั่งคุยขณะที่ชาวบ้านทำงานกันเป็นกลุ่ม ๆ ซึ่งก็มีหลายกลุ่ม ในประเด็นเกี่ยวกับความเชื่อ ก็จะสัมภาษณ์ พูดคุยในวันที่มีประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ เกิดขึ้นในชุมชน เช่น งานแต่งงาน งานศพ งานทำบุญ วันพระเป็นต้น ในประเด็นของความสัมพันธ์ก็มีโอกาส เช่น การไปร่วมงานวันก่อนแต่งงานที่มีการให้ผีป๋วย่า บรรดาเครือญาติก็ต้องมาอยู่ร่วมกัน มาช่วยกันเตรียมงาน ผู้วิจัยก็จะถือโอกาสนี้เข้าไปพูดคุยด้วย

ส่วนการสัมภาษณ์เพื่อให้ได้ข้อมูลตามประเด็นที่ต้องการนั้น เป็นขั้นที่ต้องใช้เวลามาก ในบางครั้งการพูดคุยสัมภาษณ์ก็ไม่สามารถได้ข้อมูลที่ลึกและตรงประเด็น และบางทีผู้วิจัยเองก็ทำข้อมูลที่ชาวบ้านให้ตกหล่นไปหรือยิ่งกว่านั้นก็ ไม่สามารถจับประเด็นของข้อมูลที่ผู้ให้ข้อมูลให้ได้ทำให้ต้องเสียเวลาในการหาข้อมูลอีก ระยะเวลาหลังผู้วิจัยจึงได้ใช้เทปบันทึกเสียงช่วยในการบันทึกข้อมูล ทำให้ข้อมูลครบถ้วนขึ้น การสัมภาษณ์เพื่อให้ได้ข้อมูลตามประเด็น ผู้วิจัยได้เลือกผู้ให้ข้อมูลหลักไว้แล้วในขั้นต้น โดยคัดเลือกตัวแทนจากประชาชนในกลุ่มต่าง ๆ ดังนี้ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มวัยกลางคน กลุ่มวัยรุ่น บุคคลในวัยต่าง ๆ กันนี้ก็เลือกผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกันคือ ฐานะดี ฐานะปานกลาง และฐานะต่ำ แต่ละกลุ่มมีผู้ให้ข้อมูลหลักประมาณ 3 - 4 คน ในกลุ่มผู้สูงอายุมักจะอยู่บ้านทุกวัน ผู้วิจัยก็ไปนั่งคุยสัมภาษณ์ตอนกลางวัน ส่วนในวัยผู้ใหญ่และวัยรุ่นเวลากลางวันมักจะไปทำงานและเรียนหนังสือนอกบ้าน เพราะฉะนั้นเวลาที่เหมาะสมสำหรับผู้ให้ข้อมูลหลัก 2 กลุ่มนี้ จึงมักเป็น

ตอนเย็นและตอนค่ำและวันหยุดเสาร์อาทิตย์ นอกเสียจากผู้ให้ข้อมูลบางคนทำงานอยู่ในหมู่บ้านก็สัมภาษณ์ตอนกลางวันได้ การสัมภาษณ์ในแต่ละประเด็นของแต่ละกลุ่มเพียงครั้งเดียวไม่สามารถที่จะสรุปได้ว่าเป็นข้อมูลที่น่าเชื่อถือได้ ผู้วิจัยต้องนำประเด็นเดิมหรือข้อมูลที่ได้อีกมาบ้างแล้วนั้นมาตรวจสอบกับผู้ให้ข้อมูลหลักคนอื่น ๆ ด้วยเป็นการตรวจสอบ ข้อมูลแบบสามเส้า

การบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสังเกตและสัมภาษณ์นี้ จะเป็นข้อมูลดิบไม่สามารถนำมาเขียนเป็นรายงานได้ ผู้วิจัยต้องนำข้อมูลเหล่านี้มาแยกแยะจัดหมวดหมู่ตามประเด็นหลัก ๆ ที่วางไว้อีกครั้งหนึ่ง แล้งจึงทำการวิเคราะห์ข้อมูลแต่ละประเด็นจากนั้นจึงเขียนรายงาน ระหว่างการเขียนรายงานผู้วิจัยก็ต้องเข้าไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติมอยู่เป็นระยะ ๆ ในส่วนที่เห็นว่ายังไม่สมบูรณ์

4. การตรวจสอบข้อมูล

ขณะที่ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลไปได้บางส่วนด้วยวิธีการที่กล่าวมาแล้ว ก็ทำการตรวจสอบข้อมูลควบคู่กันไปตลอด สุภางค์ จันทวานิช (2536, หน้า103) ได้กล่าวว่า นักวิจัยเชิงคุณภาพจำเป็นที่จะต้องตรวจสอบข้อมูลเพราะการตรวจสอบข้อมูลในสนามเป็นการเริ่มทำแบบฝึกหัดทางความคิด การตรวจสอบข้อมูลกระทำเพื่อให้ทราบว่าคุณสมบัติที่ได้มานั้นเป็นความจริงหรือไม่มากนักเพียงใด และเพื่อให้ผู้วิจัยแน่ใจว่า ข้อมูลนั้นเป็นจริงมากที่สุดก่อนที่จะเสนอ อีกทั้งยังเป็นการตรวจสอบดูว่า ข้อมูลที่ได้มานั้นตอบปัญหาครอบคลุมตามจุดประสงค์ของการศึกษาเพียงพอหรือยัง การตรวจสอบข้อมูลทำได้โดยการสังเกต สัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลหลักที่ได้แบ่งเป็นกลุ่มดังกล่าวมาแล้วเพื่อเป็นการยืนยันในลักษณะสามเส้า โดยผู้วิจัยได้สังเกต สัมภาษณ์ในประเด็นเดียวกันในสถานการณ์ที่แตกต่างกัน เช่น ต่างกันในด้านสถานที่ เวลา เพื่อดูว่าข้อมูลที่ได้จากต่างสถานการณ์เหล่านั้นเหมือนกันการตรวจสอบข้อมูลในการวิจัยกระทำพร้อม ๆ กับที่เก็บข้อมูลเป็นการตรวจสอบทันทีในสนามหรือตรวจสอบข้อมูลตอนออกจากสนามแล้วและอยู่ในระหว่างวิเคราะห์ข้อมูลขั้นสุดท้าย ก็ยังย้อนกลับไปตรวจสอบข้อมูลบางส่วนอีก รวมแล้วผู้วิจัยใช้เวลาในการเก็บข้อมูลภาคสนามประมาณ 1 ปี 6 เดือน

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้กระทำการวิเคราะห์ในเบื้องต้นไปพร้อม ๆ กับการเก็บข้อมูลตลอดระยะเวลาที่ดำเนินการศึกษา โดยเมื่อผู้วิจัยเก็บข้อมูลส่วนหนึ่งส่วนใดได้และตรวจสอบข้อมูลเรียบร้อยแล้วก็จะทำการวิเคราะห์ไปด้วยเลย ประเด็นในการศึกษาคั้งนี้เป็นเรื่องของการปรับตัวของชุมชนที่ผู้วิจัยจะต้องมองปรากฏการณ์จากในอดีตมาเป็นลำดับ เพื่อจะให้เห็นภาพการปรับตัวหรือการเปลี่ยนแปลงได้ชัดเจนและได้เสนอผลการวิจัยออกเป็น 3 ยุคด้วยกันการวิเคราะห์จึงต้องยกปรากฏการณ์และข้อมูลแต่ละยุคมาวิเคราะห์เพื่อให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในแต่ละด้านใหญ่ ๆ 3 ด้านดังได้กล่าวมาแล้ว จากนั้นก็ต้องวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ของแต่ละด้านต่อไปด้วยว่า ในการปรับตัวด้านหนึ่งด้านใดส่งผลกระทบต่อด้านอื่น ๆ อย่างไรบ้าง โดยวิเคราะห์ให้เห็นภาพรวมในแต่ละยุค โดยใช้บริบทชุมชนเป็นฉากของปรากฏการณ์ มีองค์ประกอบและเหตุการณ์ เงื่อนไข ปัจจัยอะไรทั้งภายในภายนอกชุมชนที่เป็นตัวจุดครั้งหรือผลักดันให้เกิดปรากฏการณ์นั้น ๆ ในบางครั้งก็ได้นำทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาประกอบการตีความในปรากฏการณ์นั้น ๆ ด้วย การเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลจะเสนอไปพร้อม ๆ กับการเสนอข้อมูล เป็นลักษณะการเขียน เเงียงบรรยายหรือพรรณนา